

Шумна Л.П.

канд. юрид. наук, доцент, завідувача кафедри трудового права та права соціального забезпечення Чернігівського національного технологічного університету

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЯК СИСТЕМНЕ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ

У ході соціально-економічних реформ держава вимушена, з одного боку, йти шляхом забезпечення відповідності його умовам ринку, а з іншого – активно захищати своїх громадян від можливих соціальних ризиків. Це подвійне взаємозумовлене завдання держава покликана вирішувати, головним чином, через модернізацію системи соціального захисту. Виникла необхідність створення і забезпечення державою системи державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного члена суспільства.

Національний інститут стратегічних досліджень до головних чинників, що негативно впливають на становлення України як соціальної держави, відносить наступні: а) низьку ефективність і надмірні витратність соціальної сфери; б) переважно фіскальний характер фінансування соціальної сфери; в) можливість здобуття конкурентних переваг за рахунок нехтування соціальною відповідальністю; г) відсутність реально функціонуючого ринку праці; д) неефективну структуру доходів населення; е) нерозвиненість механізмів так званої «каналізації» доходів населення в заощадження; є) концептуальне нерозуміння соціального складника державної політики; ж) відсутність системного підходу до формування державних соціальних гарантій, сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики й механізмів її реалізації; з) неефективні соціальні програми; і) руйнування соціальної інфраструктури; к) недосконалість нормативно-правового забезпечення у сфері соціального захисту, брак єдиної системи соціального права, наявність численних суперечностей у законодавстві України, що ускладнюють реалізацію конституційних прав громадян; л) глибоку деформація механізму державного регулювання й розподілу результатів використання державної власності, що призводить до надмірного соціального розшарування й відчутної поляризації доходів; м) надмірну кількість задекларованих пільг; н) неналежне задоволення соціальних потреб найбільш незахищених прошарків населення [1].

Правове підґрунтя для формування та застосування соціальних гарантій закладає Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні

соціальні гарантії», який покликаний забезпечити реалізацію закріплених Конституцією України найважливіших державних соціальних гарантій населенню на рівні, не нижчому за мінімальний та передбачає механізм фінансового забезпечення їх надання, розмежування повноважень органів державної влади і органів місцевого самоврядування щодо вирішення цих питань. Державними соціальними гарантіями Закон визначає встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. До їх числа входять: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Крім основних, є ще інші державні соціальні гарантії. Законами з метою надання соціальної підтримки населенню України в цілому та окремим категоріям громадян зокрема встановлюються державні гарантії щодо: рівня життя населення, яке постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів; індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їхніх грошових доходів в умовах зростання цін; надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлового-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, торгівлі та громадського харчування; забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

Надання державних соціальних гарантій здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів на засадах адресності та цільового використання. Розрахунки й обґрунтування до показників видатків на соціальні потреби у проектах державного бюджету України та місцевих бюджетів здійснюються на підставі державних соціальних стандартів, визначених відповідно до закону [2, с. 90].

З метою дотримання державних соціальних гарантій, оцінки ефективності державної соціальної політики, її впливу на рівень та якість життя в Україні здійснюється постійний державний моніторинг у сфері застосування та фінансового забезпечення державних соціальних стандартів і нормативів. Основними засобами його здійснення є: а) щомісячна оцінка

вартісної величини основних державних соціальних стандартів; б) ведення державного статистичного обліку щодо дотримання державних соціальних стандартів і нормативів; в) поточне коригування вартісних величин державних соціальних нормативів та нормативів фінансування залежно від зміни цін та інших умов їх формування. За результатами моніторингу здійснюється перегляд розмірів державних соціальних гарантій у порядку, що визначається законами.

Вартісною величиною достатньою для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, є прожитковий мінімум. Він визначається на підставі формування набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів, набору послуг для чотирьох категорій громадян (для основних соціальних та демографічних груп населення), а саме: діти до 6 років; діти від 6 до 18 років; працездатні громадяни; громадяни, які втратили працездатність. Для розрахунку вартісних величин набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів та набору послуг використовуються середні споживчі ціни (тарифи) в країні (регіоні). Ціни (крім тарифів на комунальні послуги, електроенергію, послуги зв'язку) розраховуються центральним органом статистики, і відповідна інформація щомісячно надається Мінсоцполітики. Інформація про тарифи на комунальні послуги надається профільними міністерствами та відомствами.

Справді прожитковий мінімум є базовим державним соціальним стандартом, на основі якого визначаються розміри основних державних соціальних гарантій, в тому числі пенсії, соціальні допомоги, мінімальна заробітна плата тощо. У той же час одним із принципів бюджетної системи України Бюджетним кодексом України визначена збалансованість. Встановлення розмірів прожиткового мінімуму, на основі яких визначаються основні державні соціальні гарантії, без урахування фінансових можливостей держави може призвести до розбалансованості бюджетів усіх рівнів, виникнення значної заборгованості із виплати пенсій, державних допомог тощо, і, як наслідок, до соціальної напруги у суспільстві. Актуальним стає питання дотримання балансу між публічними й приватними інтересами в соціальній сфері та процесі перерозподілу доходів, конкретизації меж регулювання публічних і приватних інтересів.

У 2012 р., у зв'язку з потребою осучаснення наборів, на виконання ст. 3 Закону України «Про прожитковий мінімум» та п. 4 Порядку проведення науково-громадської експертизи набору продуктів харчування, набору

непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 1999 р., Мінекономрозвитку було розроблено і подано на розгляд Кабінету Міністрів проект постанови останнього «Про затвердження наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення». Однак, на урядовому засіданні 31 травня 2012 р. постановлено відкласти прийняття рішення щодо проекту постанови.

Прожитковий мінімум застосовується для: а) загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм; б) встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат виходячи з вимог Конституції України та законів України; в) визначення права на призначення соціальної допомоги; г) визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших; д) встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян; е) формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Державні соціальні стандарти та нормативи є системним явищем. В.Д. Сорокін вважає, що система розпочинається, коли вона поєднує взаємодіючі між собою елементи в такий спосіб, що вони надають їй необхідної цілісності, інакше об'єкт виступає неорганізованою сукупністю. Вважаємо, слід погодитися з ним, що невід'ємною властивістю системи є її відносність, яка полягає в тому, що система може розглядатися як елемент іншої, більш широкої системи. Науковець вирізняє такі властивості соціальних управлінських систем: а) організаційне (структурне) відокремлення як усієї системи в цілому, так і кожного її складника, елемента; б) чітко визначене просторове розташування складників, а саме – за вертикаллю; в) ієрархічність; г) певна самостійність кожного з елементів, які входять до системи; д) використання останньою різних засобів активного впливу на середовище з боку системи в цілому й кожного її елемента окремо; е) процесуальні засади функціонування цих елементів [3, с. 254].

Якщо те чи інше явище є системним, елементи, що його утворюють можна класифікувати. Це ж стосується і соціальних нормативів.

За характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на: нормативи споживання – розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів

харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг; нормативи забезпечення – визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг; нормативи доходу – розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на: нормативи раціонального споживання – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб; нормативи мінімального споживання – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи з соціальних або фізіологічних потреб; статистичні нормативи – нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

За сферою застосування державні соціальні стандарти і нормативи поділяють на: стандарти у сфері доходів населення; нормативи у сфері соціального обслуговування; нормативи у сфері житлово-комунального обслуговування; нормативи у сфері транспортного обслуговування та зв'язку; нормативи у сфері охорони здоров'я; нормативи у сфері забезпечення навчальними закладами; нормативи у сфері обслуговування закладами культури; нормативи у сфері обслуговування закладами фізичної культури та спорту; нормативи у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування.

Таким чином, державні соціальні гарантії – обов'язковий елемент системи соціального захисту населення держави, що визначає рівень її суспільного добробуту і є важливою умовою економічної стабільності. В сучасних умовах необхідно є розробка такої їх системи, яка б забезпечила гідний рівень життя населення та відповідала європейським стандартам. Її запровадження має передбачати почергові етапи досягнення соціальних стандартів протягом декількох років окремо для кожної категорії населення. У демократичному суспільстві людина відчуває піклування й турботу в соціальній сфері протягом усього життя. Держава визначає зміст основних прав людини, підтримує системний діалог виконавчої влади і громадськості, організовує консультації щодо прав, свобод і законних інтересів громадян.

Література

1. Пищуліна О.М., Жаліло Я.А., Лавриненко С.І. та ін. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? О.М.Пищуліна. – К.: НІСД, 2009. – 108 с.
2. Завіновська Г.Т. Економіка праці: навч. посіб / Г.Т.Завіновська. – К.: КНЕУ, 2003. – 300 с.
3. Сорокин В.Д. Административный процесс и административно-процессуальное право / В.Д.Сорокин. – СПб.: Изд. юрид. ин-т, 2002. – 474 с.

Шумна, Л.П. Державні соціальні гарантії як системне соціально-правове явище [Текст] / Л.П. Шумна // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5-7 червня 2014 р. / Ред.кол.: В.С. Венедіктов, А.М. Куліш, М.М. Бурбика; За ред.: В.С. Венедіктова, А.М. Куліша. - Суми : СумДУ, 2014. - С. 338-343.